

St:a Maria kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

KARL JOHAN KEMBER, 2015-12-04

jais
arkitekter

—

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

St:a Maria kyrka

Maria församling, Helsingborgs pastorat, Helsingborgs kontrakt, Lunds stift
Helsingborgs socken, Gamla Staden 8:8, Helsingborgs kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Helsingborg ligger vid kusten i nordöstra Skåne, där sundet mot Danmark är smalast. Staden, som fick sina stadsrättigheter 1070, har åtminstone sedan 1000-talet haft en betydelsefull roll för kommunikationen i området.

Den första bebyggelsen i staden etableras på den försvarsmässigt gynnsamma landborgsplatån ovanför kustremsan. På 1100-talet byggs en romansk stenkyrka på strandbrinken, som annars bara används för temporära fiskeläger. Under sena 1200-talet omvandlas Helsingborg från ett kungligt maktcentrum till en borgerlig köpstad, som utvecklas på två fronter. Uppe på landborgen byggs en institutionell miljö ut med fyra 1000- och 1100-talskyrkor, ett domenikanerkloster från 1200-talet och försvarsanläggningen Helsingborgs slott med det ännu bevarade tornet Kärnan. Den påbörjas 1313 i parken Slottshagen. Längs vattnet växer ett mer profant samhälle fram. Borgerskapet tar initiativ till åtskilliga byggprojekt; bl.a. rivs den romanska kyrkan till förmån för dagens Mariakyrkan. Området runt denna avgränsas som kyrkogård, och övriga bebyggelsen inordnas i den ännu bevarade kvartersstrukturen. Ett rådhus byggs söder om kyrkan på nuvarande Södra kyrkogatan, Latinskolan byggs väster om kyrkan på dagens Mariagatan, och Norra kyrkogatan utvecklas till sin tids mest betydelsefulla genomfartsled från landborgen och ner till stadens hamn.

Kyrkogården är i bruk fram till 1816, då begravningar inom tätbebyggda områden förbjuds av sanitära skäl. Muren kring kyrkogården rivs, och en ny begravningsplats, idag kallad Gamla kyrkogården, etableras på en backslänt vid dagens Södergatan. Under 1880-talet kompletteras man med Nya kyrkogården, och 1906 binds de båda kyrkogårdarna ihop med den s.k. Donationskyrkogården. Den är fortfarande aktiv som begravningsplats i staden vid sidan om Pålsjö kyrkogård från 1913.

1855 beslutas att upprusta miljön kring St:a Maria, och dubbla trädrader planteras kring kyrkan som avgränsning mot övriga bebyggelsen. 1952-53 rekonstrueras kyrkogårdsmuren, medan marken på kyrkotomten sänks och görs om till ett kvartersindelad grönområde med planteringar och stenlagda gångar. Gatorna kring kyrkotomten blir

1979 gågator, som beläggs med smågatsten. Under 1990-talet ordnas en liten kullerstensatt plats vid kyrkans västportal runt Gustaf Nordahls skulptur ”Livets källa”.

Området kring nuvarande Mariatorget består idag av en relativt småskalig bebyggelse av varierande ålder, från gatuhus från sent 1700-tal till större hus byggda efter 1970- och 80-talens omfattande saneringar. Flera byggnader är från 1860-1940, bl.a. några ståndsmässigt gestaltade tegelhus från tiden kring förra sekelskiftet. Öster om kyrkan ligger en korsvirkesbyggnad från 1797 ut mot Hallbergs trappor, som leder upp mot landborgen och Olympia, liksom ett putsat gatehus och f.d. apotek från 1813, som idag är klassat som byggnadsminne.

Kyrkobyggnaden

St:a Maria kyrka färdigställs under 1400-talets första hälft på samma plats som sin romanska föregångare. Den uppfördes i sandsten runt 1150-75 av samma stenmästare, som ansvarade för arbetet med Lunds Domkyrka. Man vet inte hur planlösningen för den gamla kyrkan såg ut, men i den nuvarande kyrkans murverk finns återvunna stenar som pekar mot, att den hade en stor absid. Man vet också, att den romanska kyrkan byggdes till runt 1250-1300 med en tegeltillbyggnad i väster.

Bygget av den befintliga kyrkan inleds på 1300-talet. Genom kanikern Kristierns testamente tilldelas Mariakyrkan en gård och hälften av dess avkastning, en donation som gör det stora byggprojektet möjligt. De undersökningar man gjort av taklagen pekar mot, att kyrkobygget pågår i tre etapper under nära ett sekel. Enligt forskaren Torsten Mårtensson byggs koret först, och därefter övriga delar av kyrkan. Kyrkan och kyrkobygget avslutas i väster med en rak gavel med västportal, omgiven av tureller.

Kyrkan var från början tänkt som basilika med sidoskepp, men man tvingas av något skäl, kanske pengabrist, att förenkla gestaltningen. Till skillnad från i Malmö där St: Petri var enda stadskyrkan, hade Helsingborg en ”öppen pluralitet”: staden hade socknar som inbegrep både stad och landsbygd, och flera kyrkor som alla krävde sina resurser. Först bantas tvärskeppen bort. Flera byggnadsspår pekar mot, att norrfasaden står klar när detta beslutas, bl.a. spår efter en portal och ett ej färdigställt fönster i det norra sidoskeppets yttermur. Efter ännu en tid beslutas att sänka mittskeppet, och kyrkorummets valv görs om efter de nya förutsättningarna. Kyrkan blir en pseudo-basilika, med ett förhöjt mittskepp utan den äkta basilikans klerestorium, den fönstervåning som ger överljus till långhuset. Kyrkorummet inreds med sju altarkapell och koret avskiljs från långhuset med ett korskrank. Väggarna pryds med kalkmålningar, bl.a. i mittskeppets triforium, som sedermera kompletteras med gotiska dekorer. Dessa motiv ersätts vid 1500-talets mitt av 174 vapensköldar, bl.a. det danska riksvapnets. Vapensköldarna försvinner 1749 då kyrkorummet vitkalkas.

Tornet byggs under 1500-talet på kyrkans sydvästra sida. Innan dess hade klockorna hängt i en klockstapel eller i kyrkvalvet. Den södra turellen integreras med tornet. Under senmedeltiden byggs även en sakristia mot norr och ett vapenhus utanför sydportalen. 1586 inreds det norra sidoskeppets västra travé till gravkor för släkten Bille.

Mellan 1830-50 genomförs tre restaureringar av kyrkan. Under den första 1830-1840 läggs taket, då täckt med bly och tegel, om med koppar. 1840 görs den s.k. Bodmanska restaureringen, en rensning av kyrkorummet från inventarier som upplevdes störa den sakrala stämningen. Kyrkgolvet lagas, och under koret hittas delar av ett tegelgolv från sent 1500-tal. De mest omfattande arbetena under perioden görs 1843-1846 under Carl Georg Brunius ledning. Vapenhuset rivs, liksom sakristian vars funktion flyttas till koromgången. Den nordöstra portalen blinderas, en ny strävpelare placeras framför dess tidigare öppning, och ett fönster tas upp väster därom. Övriga strävpelare lagas och byggs om. Flera fönsteröppningar får nya fönsterbågar, syd- och nordvästra portalerna restaureras till ursprungligt utseende och sidoskeppens takgesimser förnyas.

1849-51 tillkommer, efter en privat donation, en ny orgel och -läktare i mittskeppet. Billes gravkor görs om och ytan blir på nytt en del av långhuset.

1897-98 görs en stor renovering under ledning av arkitekt Alfred Hellerström. Det vitkalkade kyrkorummet befrias från puts, bortsett från i koromgångens nedre parti och i valven, liksom bakom orgel, epitafier och kring de medeltida målningsfragment man återfinner. Vid den nordöstra f.d. portalen tas ännu ett fönster upp på motstående sida dörren. Gravhällar i koromgång och sidoskepp tas upp och ställs längs ytterväggarna. 1905 får nord- och sydportalerna nya koppardörrar efter Hellerströms ritningar.

1927-31 förnyas kyrkan efter arkitekt Lars Israel Wahlmans instruktioner. Läktaren byggs om och får en ny orgel, predikstolen får dagens placering och befintliga bänkar och altarskrank sätts in. Korgolvet läggs om och sprickor i valv och pelare åtgärdas.

1935 insätts dagens järnfönster efter arkitekt Gustaf Widmarks ritningar. Solbänkarna görs om med tegel. 1938-39 görs norr- och sydportarna om med ny kopparbeslagning, gravhällarna läggs på nytt ner i kyrkgolvet, och kvarvarande puts i koromgången nedknackas. En källare grävs ut i tornet, vars bottenvåning istandsätts som tornkapell. Valvet över tornets bottenvåning förnyas och en dörr sätts in mellan torn och långhus. Runt 1950 läggs koppartaket om i omgångar. 1951 byggs vindfånget vid västra entrén, och Billes gravkor görs om till dopkapell. 1953 uppförs en ny sakristia, på samma plats som sin medeltida föregångare, efter Widmarks handlingar.

1959 installeras den nuvarande orgeln och orgelläktaren, ritad av Rolf Graae. Vapenhuset och vindfånget under orgelläktaren förändras återigen.

1984-85 görs en renovering efter Forsberg& Wikerstål Arkitektkontors anvisningar. Koppartaken läggs partiellt om med ny koppar, vittrat tegel i fasaderna byts ut och murarna foglagas. Korets takgesims lagas och rekonstrueras delvis.

1999 renoveras kyrkan efter Wikerstål Arkitekters handlingar. Invändigt kalkmålas valven, väggarna foglagas och fönstren m.m. ommålas. Flera inventarier konserveras och belysningen kompletteras.

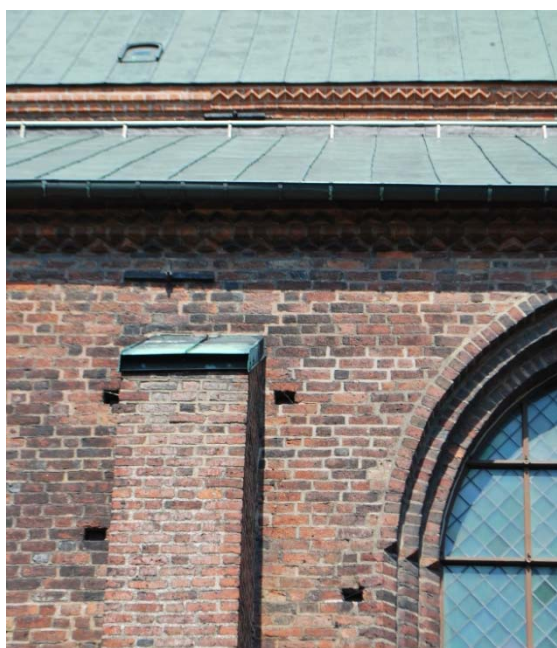
Exteriör

Kyrkobyggnaden är utformad som en pseudobasilika med ett treskeppigt långhus. Långhuset avslutas av ett tresidigt kor med koromgång. Sydväst om kyrkan finns ett torn från omkring 1500 och mot norr en sakristia från 1950-talet. Till västfasaden ansluter en femsidig, ursprunglig turell, ett trapptorn som leder till kyrkvinden.

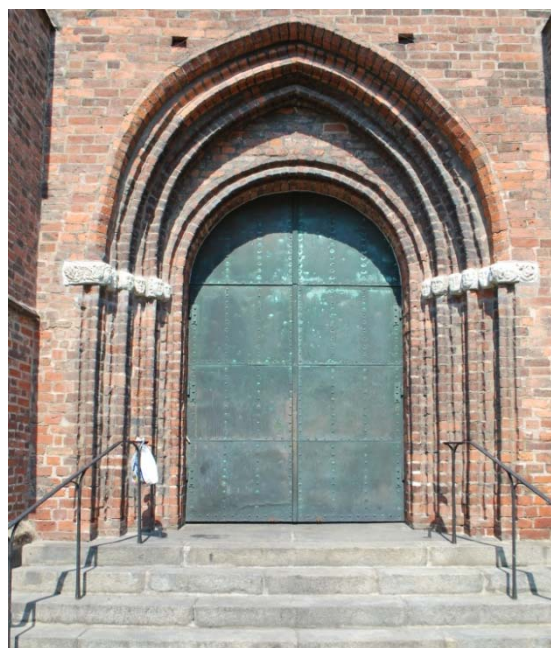
Kyrkans ursprungliga delar är grundlagda på en kallmur av gråsten, på vilken står en något utskjutande sockel av sandsten. Kormurarna är byggda i sandsten ända upp till fönstrens solbänkar. Sandstenen tros till stor del komma från absiden till kyrkans romanska föregångare. Vissa av stenarna är profilerade och bär stenhuggarmärken från äldre medeltid, identiska med de som noterats i Lunds Domkyrka. Murarnas övre delar är uppförda av handslaget, rödbrunt tegel i storformat med inslag av glaserad- och svart sten, t.ex. i gesimsen under fönstren, lagt i munkförband. Murarna är skalmurar med fyllning av skärv, sandsten och tegel. Visst tegel tros komma från tillbyggnaden till den forna kyrkan, men merparten lär vara slaget av domenikanermunkarna uppe på landborgen. Samma fasadtegel som finns i kyrkmurarna återfinns i Kärnan. Fogningen är idag gjord med olika fogtyper, och i murverket märks lagningar med både sandsten och yngre tegel. Mellan fönstren står strävpelare med kopparavtäckta avsatser. Även strävpelarna är till stor del ombyggda, men i nordvästra hörnet syns två stycken ännu ej ommurade, utförda utan mellanavsats och med ett flertal bomhål. Långhusskeppen avslutas mot taken av dekorativa gesimser [1]. Sidoskeppens gesimser från Brunius restaurering byggs upp av dubbla såg-, kopp- och löpskift. Mittskeppets gotiska gesims, bäst bevarad mot söder och där delvis rekonstruerad, består av snedställda tegelkoppar med vulster, som tillsammans bildar ett dekorativt sicksackband. Övriga delar av mittskeppets takgesims är sekundärt utförd med två tegelsprång. Norra sidoskeppets- och mittskeppets västra gavlar är byggda som trappstegsgavlar, den senare smyckad med putsade blinderingar av olika form.

Tornet, som rider på långhusets västgavel, är byggt av skalmurar i handslaget, rödbrunt tegel lagt i munkförband. Murarna stagas av sekundära strävpelare. De västra- och östra röstena är utförda som trappstegsgavlar, vars tinningar täckts av med munk- och nunnetegel. Gavlarna är prydda med putsade, höga spetsbågiga blinderingar. Sakristian är murad av rött tegel, ljusare än den övriga kyrkans, lagt i munkförband.

Kyrkan har tre publika ingångar, huvudentrén i västfasaden och varsin sidoentré till resp. sidoskepp, alla ursprungliga. De två östligaste sidoskeppsportalerna är däremot igensatta. De ska ha haft en liknande utformning som de kvarvarande portalerna. Den södra av dessa [2], den ursprungliga huvudentrén, har en noga bearbetad utformning med fyra språng av närmst päronformade stavar. Arkivoltens bågar vilar på ett kapitälband i konststen med skulpterade ansikten, avgjutningar efter de vittrade originalen i krittsten som förts över från den romanska kyrkan. Enligt antikvarie Petter Jansson tillhörde ansiktena där nog inte någon portal, utan kan istället likt i Kärnan fungerat som vederlagsstenar till valv. Den nordvästra portalen omfattas av två band, prydda med rekonstruerade sicksack-ornament åtskilda av profilerade stavar. Västportalens spetsbågiga arkivolt är odekorerad och murad som sex språng med varannan rundstav resp. hålkäl. I portalerna sitter pardörrar klädda med kopparskivor. Ovanför portarna i söder och väster finns murade tympanon, det senare prytt med en inskriptionstavla från restaureringen 1851. Utöver dessa ingångar finns mindre, kopparbeslagna dörrar som leder till tornets källare, trappturellen och sakristian.

[1]: Takgesimser, sidoskepp med ommurad strävpelare

[2]: Sydvästra portalen med kapitälband

Kor- och långhusfönstren sitter i spetsbågiga, två- eller tresprångiga nischer. Fönstret ovan västportalen särskiljer sig med i dess övre del en fyrsprångig omfattning och i nedre delen en tresprångig, och med utvändigt borthuggna profilerade stavar, vilket kanske pekar mot att man förändrat gestaltningen då bygget pågick. Koromgångens fönster har en mer profilerad omfattning än övriga. Långhusets- och korets ytterfönster består av inmurade järnbågar, indelade med järn till mindre rutor. Glasen är blyinfattade med diagonala spröjsar. Solbänkarna är avtäckta med tegel lagt på flatan. Fönsteröppningarna är samtida med murverket, förutom de kring den igenmurade nordportalerna. I tornets murar finns rundbågiga fönsteröppningar med spröjsade gjut-

järnsbågar och koppartäckta solbänkar, och ett antal spets- eller stickbågiga ljudöppningar med kopparbeslagna luckor. I sakristians västra fasad syns en korgbågig fönsteröppning med en inmurad järnbåge.

Samtliga takytor är täckta med kopparplåt i skivtäckning med vertikala ståndfalsar och halvförskjutna tvärfalsar. Taken över torn, sakristia och mittskepp är sadeltak med en valmad avslutning över det polygonala koret. Sidoskeppen täcks av pulpettak, turellen av ett litet pyramidtak. Avvattningen är gjord av koppar.

Interiör

Från västporten når man vapenhuset via ett vindfång. Vapenhusets väggar och tak är uppbyggda av fackverk med panelklädda ekkassetter, golvet är belagt med kalksten i fallande längder. Dörrarna mot vindfång och kyrkorum är stickbågiga pardörrar i trä med stående glasöppningar. Mot söder nås ett kapprum och mot norr stol- och textilförråd. På södra muren finns en fragmentiserad kalkmålning från sent 1400-tal, som föreställer Kristus på Golgata. Väggarna mot långhuset är byggda som ett slags stolpverk med horisontella bjälkar och parvis ställda stolpar, som bär upp orgelläktaren [5].

Kyrkorummet [3] består av ett treskeppigt långhus och ett kor med koromgång. Mittskeppets uppskjutande väggar formar ett triforium med putsade nischer, som en gång prytt med kalkmålningar. Två nischer är ersatta av öppningar mot sidoskeppens gemensamma vind. Golven är av kvadratiska kalkstensplattor med ett flertal infällda gravhällar från sent 1500-tal till 1740-tal, samlade framför allt i koromgången. Väggar och pelare är uppförda i oputsat stortegel murat i munkförband med ljus fog, som troligen kommer från renoveringen 1897-98 då man valde att knacka ner väggputsen. I södra sidoskeppets mur märks nio sittnicher. Koromgångens nedre murparti består av romanska sandstenskvadrar, vilket förekommer även i långhusets västra vägg.

Skeppen avdelas av spetsbågiga arkader med murpelare med framförställda pilastrar, som bär upp valven. De är putsade och kalkade halvstensvalv med ribbor av oputsat tegel, fränsett det över orgelläktaren som är helputsat. Pelarna och valven i långhusets östligaste travé, koret och koromgången har en mer bearbetad utformning än övriga. Pelarna där har avfasade hörn, karnisformade baser, dekorativa knektar av formtegel framför pilastrarna och kapitäl i form av rundstav, istället för det raka tegelskiftet som finns i övriga långhuset. De tre östligaste av koromgångens valv särskiljer sig med sina ribbor, vars päronformade tvärsnitt påminner om sydportalens stavverk.

I sidoskeppens två entréportaler sitter fyllningsdörrar av ek. Den norra dörren är indragen i en stickbågig nisch, medan den södra porten sitter i liv med insida väggen, utan omfattning fränsett ett brett foder. I norra sidoskeppets yttermur märks en blinderad stickbågig nisch för den ursprungliga nordostportalen, och ovanför denna

smygen till ett icke färdigställt fönster. Portalen är till skillnad från motstående port i södra sidoskeppet inte infogad i det nuvarande valvsystemet. Torsten Mårtensson har tolkat detta som, att nischen och smygen var tänkta för ett ej realiserat tvärskepp, som man planerade för innan valvslagningen fick sin slutliga utformning.

[3]: Kyrkorummet mot koret och norra sidoskeppet

Innerfönstren är gjorda av inmurade järnbågar, satta i spetsbågiga nischer med tresprångiga omfattningar. Koromgångens öppningar har rundstavar mellan sprången. 10 fönster, flertalet i koromgången, är försedda med blyinfattade glasmålningar från 1937-1959 gestaltade av Einar Forseth, Erik Olsson, Martin Emond och Ralph Berg-holtz. De skildrar bl.a. Maria och Jesubarnet, trosartiklarna i den apostoliska trosbekännelsen och olika händelser i Helsingborgs- och Mariakyrkans historia.

Långhuset är möblerat med slutna bänkkvarter i mittskeppet och öppna bänkar i de

båda sidoskeppen. Dopfunten står i mittskeppets nordöstra hörn, liksom predikstolen som är upphängd på en murpelare. Det norra sidoskeppets västra travé är inrett till ”Ljusets kapell” med en dopfuntsformad ljusbärare. I motsvarande travé i södra sidoskeppet finns ett löst möblerat ”kyrktorg”. I södra sidoskeppets västra gavel syns en blinderad öppning, som användes som fönster innan tornet uppfördes.

Koret är upphöjt tre steg från långhuset och nås via en granittrappa. Korgolvet är av kalksten. I korets mitt står huvudaltaret och altarskåpet framför ett altarkapell [4] i koromgångens östra del. På kapellväggarna syns två kalkmålningensfragment från sent 1400-tal/ 1500-tal, det ena med en bild av S:t Magnus, S:t Brandanus och S:t Jacob, det andra med ett oklart motiv. Enligt Per Beskow kan avbildandet av helgonen visa på ett skotskt inflytande i staden vid tiden. Upphovsmannen till målningarna tros vara Helsingborgsmästaren. I koromgångens murverk märks fyra sakramentsnischer, som lär ha haft trädörrar under medeltiden, och i sydöstra hörnet resterna av en piscina.

[4]: Kapellet i koromgången, glas- och kalkmålningar

[5]: Långhuset mot orgelläktaren

Sakristiautbyggnaden från 1953 nås från en spetsbågigt täckt, slät och brunmålad trädörr i norra sidoskeppets norra mur. Sakristian är byggd efter sin medeltida förlaga med kalkstensgolv, väggar av tegel och spetsbågigt, kryssvälvt tak. Från sakristians hall nås en toalett och en trappa till källaren med personalrummet och silverkammaren.

Tornets bottenvåning inrymmer det s.k. Tornkapellet, som nås via en spetsbågigt täckt, slät och brunmålad trädörr i södra sidoskeppets västra mur. Kapellet har golv av kalkstensplattor, putsade och vitkalkade väggar och tak i form av ett sekundärt kryssvalv upplagt på väggkonsoler. I väster finns en fönsteraltarnisch med ett spetsbågigt fönster, som försetts med en glasmålning av Hugo Gehlin. Tornets andra- och tredje våningar har tegel- resp. brädgolv, murade väggar och brädtak. De sydöstra delarna av resp våning är avdelade med träväggar, som gömmer kyrkans äldre urverk och lod. På tredje våningen står en sekundär träkonstruktion som förstärker det ovanförliggande

bjälklaget under klockstolen. Klockvåningen har brädgolv, putsade väggar och är öppet upp i nock mot taklaget av ek, som tidsbestämts dendrokronologiskt till 1496-1500. Det består av tassar, sparrar och två remstycken som sammanfogats med spik. Gavelröstena sidostagas av tre nivåer bindbjälkar.

Från tredje tornvåningen nås vindarna över mitt- och sidoskeppen via en spiraltrappa, som är en rest från den idag inmurade södra turellen. I tornets norrfasad märks därtill några igenmurade öppningar, som också är spår efter det gamla trapptornet. Vindarna är inspekterbara via landgångar ovan de isolerade valven. På mittskeppets västligaste valvmantel syns två tegelklackar, som tillsammans med två hål i valvet visar en möjlig placering av en kyrkklocka innan tornet restes. Mittskeppets- och korets ektaklag har tidsbestämts till mellan 1393-1410, med timret fällt i tre omgångar. Det äldsta virket finns över koret för att gradvis bli yngre mot väster. Takstolarna, uppbyggda med sparrar, tassar på dubbla remstycken, två hanbandsnivåer och sparsaxar, är till stor del ursprungliga med sekundära reparationer. Sidoskeppen har en gemensam vind runt mittskeppets triforium. Dess östra väggparti är prytt med murade lisener, vilket tros vara en fasadutsmückning från tiden då man avsåg att bygga kyrkan som äkta basilika. I sydmuren märks ett inhugget spår, som kan ha fungerat som upplag för ett äldre blytak, flackare än dagens pulpettak ovan sidoskeppen. Dess nuvarande taklag är av fur med tassarna ställda på ett sekundärt avslutande murskift av liggande tegel. Från södra sidoskeppet leder en spiraltrappa i västfasadens norra turell tillbaka till markplan.

Inredning och inventarier

Huvudaltaret [6] är murat av rött, medeltida tegel, lagt i löpförband som mot altarets mitt övergår i ett kryssförband. Krönskivan är gjord av kalksten. På baksidan av altaret finns en järnbeslagen lucka och i gavlarna sakramentsnischer. *Altaret* i koromgången är ritat 1968 av Carl Axel Acking. Det är tillverkat av en kalkstensskiva på bronskonsoler.

Altarskåpet [6], tillverkat ca 1450 av ek med detaljer i valnöt, är med största sannolikhet ett nordtyskt arbete, möjligen från Lübeck eller Lüneberg. Det är en polyptyk med fast mittparti och på ömse sidor dubbla flygeldörrar, som kan föras samman så att skåpet stängs. Skåpet står på en predella, vars front pryds av nyatestamentliga figurer. När skåpet är helt uppställt syns 11 scener med motiv från Jesu barndom. Figurerna är äggoljemålade och förgyllda och står mot förgyllda bakgrunder. I corpus centrala del finns tre bildfält som visar konungarnas tillbedjan, frambärandet i templet och barnamorden. Högst upp på altarskåpet finns en relieffris med fem vapensköldar från 1449-1452, vilka brukar användas för datering av skåpet. På baksidan av de främre flyglarna finns scener med motiv ur Passionshistorien, och på baksidan av de bakre olika helgon.

Altarringen [6] av ek är byggd 1928 efter L I Wahlmans ritningar. Den är tredelad med

diamantrusticerade ständare, en rak, oklädd överliggare och skinnklätt knäfall. Mellan ständarna sitter fyrkantiga trätavlor med förgyllda reliefer gjorda av Hugo Gehlin.

[6]: Altare, altarring och altarskåp

[7]: Predikstol

Dopfunten av grå kalksten är ett gotländskt arbete från 1300-talets mitt, som brukar föras till den s k Falsterbogruppen. Foten har kvadratisk bas och avsmalnande skaft. Cuppens sidor, prydda med spetsiga trepassbågar, skiljs av tunna stavar. Runt cuppens ovkant löper ett järnband.

Predikstolen [7] av bemålat trä är snidad 1615 av Statius Otto, alternativt utförd som ett verkstadsarbete under dennes ledning. Korgen består av åtta sidor, åtskilda av atlanter, med rundbågiga bildfält. Motiven kommer från Gamla- och Nya testamentet. Korgen, fästad till en murpelare mellan mitt- och sidoskepp, nås via en rak, skulpterad trappa med tätt räcke indelat av hermer. Framför trappan sitter en dörr med två fält prydda med intarsiainlägg. I dörrens ovkant är året 1615 inbränt. Ovanför korgen hänger en åttkantig baldakin. På dess krans står kartuscher med de sju heliga dygderna, åtskilda av volutformade ribbor som förenas i ljudtakets upphängningsstång. Baldakinen och korgen sammanbinds med en pelare prydd med två utskurna vapensköldar.

Bänkinredningen är från 1930-31, gestaltad av L I Wahlman, och uppbyggd av ramverk och fyllningar i ek. Mittskeppens kvarter är slutna med lätt förhöjda gavlar och dörrar med diamantrusticerade speglar. På skärmarna mot koret finns bilder av apostlarna, målade 1932 av Hugo Gehlin. Sidoskeppens bänkar är öppna med frontskärmar, vars uppbyggnad efterliknar mittkvarterens gavlar.

Orgeln, byggd 1959 av Marcussen&Søn i Åbenrå och utökad 1974, är helmekanisk med 63 stämmor, varav 10 stämmor finns i fjärrorgeln på kyrkvinden. Fjärrverkets substans kommer från den föregående Åkerman& Lund- orgeln från 1928. Stämmorna är uppdelade på ryggpositiv, huvudverk, bröstverk, crescendoverk, pedalverk och fjärrverk. *Orgelfasaden*, liksom orgelläktaren ritad av arkitekt Rolf Graae, består av ett lågt mittparti flankerat av kraftigt förhöjda sidopartier, alla med öppna pipfält som kan stängas med dörrar. I kyrkan finns dessutom två *kororglar*. Den mindre från 1968 är tillverkad av Anders Perssons orgelbyggeri i Viken, den större från 2000 av Robert Gustavsson i Härnösand. Den är byggd till minne av Buxtehudeorgeln, som kom till kyrkan runt 1580 men som sedan 1849 liksom den tillhörande orgelläktaren finns i Torrlösa kyrka.

Kyrkklockorna av malm hänger i klocktornet. *Storklockan* från 1517 är omgjuten 1664 och 1843, då man gjöt in en femte klocka kallad *Lilla Kinkan*. *Nioklockan* göts 1592 av Borchart Gelgeter och *Stora Kinkan* på 1400-talet av Hans Ghyse. Klockan *Stormen* från sent 1300-tal kan vara gjuten av mästare Petrus, som 1397 gjorde en likadan klocka för själländska Kongsted kyrka. Stormen har suttit i den rivna S:t Peters kyrka.

Övrigt

Renässansur, med urtavla i ek från runt 1600. Urverket från 1793-94 är tillverkat av urmakaren Elias Modevig. Bland övriga trä- och stenarbeten finns ett *triumfkrucifix* från 1500-talets första kvartal, eventuellt med medeltida målningsrester, liksom ett stort antal *personporträtt* och *träepitafier* från 1600-talet och framåt. Vidare finns några *stenepitafier* från 1500-talets slut, och många *gravhällar* från 1500- och 1600-talen. Bland dessa märks t.ex. den över Bille och Lindenov som hänger i "Ljusets kapell". Kyrkan har även en omfattande samling *silverföremål* från 1600- och 1700-talen, med bl.a en sockenbudskalk och en vinkanna, Sigismundskannan, från tidigt 1600-tal. Bland *mässingsarbetena* finns en ljusstake från 1610 och två ljuskronor, skänkta till kyrkan 1653 resp 1665, som hänger i mittgången.

Kyrkogården

St:a Maria kyrka saknar begravningsplats i anslutning till kyrkobyggnaden. Kyrkotomten är beskriven under "Kyrkomiljön".

Kulturhistorisk karaktärisering för St:a Maria kyrkoanläggning

St:a Maria kyrka i Helsingborg är, tillsammans med Kärnan, de enda kvarvarande

medeltida byggnaderna i stadens centrum. Närområdet bevarar mycket av den medeltida stadsplanen, där dagens båda Kyrkogator var några av sin tids viktigaste handels- och genomfartsleder. Det intima torget kring kyrkan är småskaligt och har en historisk karaktär med markbeläggning av smågatsten och trädrader runt kyrkan. Bebyggelsen runt kyrkan spänner från en korsvirkesgård från 1797, via flera byggnader från förra sekelskiftet till hus som tillkommit efter stadens stora saneringar på 70- och 80-talet. Kyrkotomten avgränsas från gatorna omkring av rekonstruerade murar, som följer utsträckningen för den medeltida kyrkogården. Kyrkotomten fungerar idag som en liten blomstrande park som utgör ett populärt andningshål i staden.

St:a Maria kyrka är en god och starkt autentisk representant för den baltiska tegelgotiken. Den blomstrade runt Östersjön under senmedeltiden, då regionens kuststäder tillväxte tack vare fisket och handelsmöjligheterna. I Malmö och Helsingborg, och senare i Båstad och Landskrona, uppfördes nya helgedomar, där S:t Petri kyrka i Malmö bör räknas som regionens främsta exempel på en fullt utvecklad baltisk gotik. Här uppfylls stilidealen fullt ut med ett yttre strävsystem, en ljus högkyrka, takryttare, kapellkrans och tvärskepp, som annars var ganska ovanliga inom den baltiska grenen av gotiken. I Mariakyrkan tvingades man efter en tid avstå från klerestorium och tvärskepp, vilket gett kyrkan en enklare och mörkare karaktär än vad man initialt avsåg. De byggnadsspår man funnit, som visar hur kyrkoutformningen förändrats efter hand, är av betydande pedagogiskt- och historiskt värde. Hit hör bl.a. de delvis färdigställda lisenerna på högkyrkan och öppningarna mot det tänkta tvärskeppet. Av stort värde är även de medeltida takstolarna av ek, i stort sett intakta i mittskeppet. Långhusbygget i tre etapper följer utvecklingen i S:t Petri, där man också byggde koret först och sedan arbetade vidare västerut. Även taklaget i 1500-talstornet är ursprungligt. Av påtagligt värde som källmaterial är också inslagen av återvunnen sandsten, både i exteriör och interiör, med synliga stenhuggarmärken, vilket ger oss kunskap om den föregående kyrkan och samröret med stenhuggarna i kretsen kring Lunds Domkyrka.

St:a Maria kyrka bevarar exteriört bl.a. de ursprungliga, stora fönsteröppningarna och en för dansk tegelarkitektur unik, sicksackad takgesims influerad av engelsk- normandisk stil. Materialen är genomgående av hög kvalitet, t.ex. det lokala teglet som även finns i Kärnan. De norra- och södra portalerna i bruk är båda välbevarade med delvis rekonstruerade partier, rikt utformade med sicksackband resp. kritstenschuvuden; exempel på det överlag ganska begränsade bruket av skulpterad sten under senmedeltiden. Andra ursprungliga drag har skattat åt förgängelsen, bl.a. vid Brunius sedvanligt omgripande restaurering, då strävpelarna och sidoskeppens takgesimser byggdes om, och vapenhuset och sakristian revs. Den är sedan 1953 ersatt med en ny, som i stil ansluter till sin medeltida föregångare, men som med sitt ljusare tegel och med stötfog mot sidoskeppet till fördel ändå kan uttolkas som sekundär.

Invändigt skonade Brunius, till skillnad från t.ex. i St Petri, det vita kyrkorummet och därmed de under kalken gömda målningarna. Några av dessa frilades vid Hellerströms renovering och nedknackning av putsen 1897. Även valvkappornas puts är kvar, vilket ger valven resning och skapar ett linjespel mot de oputsade ribborna. Kalkmålningsfragmenten är några av få kända exempel från Helsingborgsmästaren, som även tros ha utfört de storslagna målningarna i Borrby kyrka. I båda kyrkorna finns bl.a. en avbildning av helgonet S:t Magnus. Ett annat tidigt bevarat drag är sittnischerna i den södra muren. Det sammanhållna kyrkorummet präglas i övrigt av olika tidsskikt, som spänner från 1500-talet fram till restaureringarna i modern tid. Både altarkapellet och ”Ljusets kapell” har förtjänstfullt inretts med en blandning av nyare- och äldre inventarier, såsom piscinan resp. gravhällen efter Bille och Lindenov. Porträtteringen av Bille som svärd bärande man ansluter till skånsk avbildningstradition, till skillnad från de samtida svenska hållarna där männen ofta knäppte händerna till bön.

Bland kyrkans medeltida inventarier har framför allt altarskåpet och triumfkrucifixet mycket höga konsthistoriska värden. Det välbevarade altarskåpet, samtida med kyrkan och ett av 16 som helt eller delvis finns kvar från skånsk medeltid, är vid sidan om det i Lund ett av regionens förnämsta med kungliga vapensköldar och rika figurativa scener på corpus och flygeldörrar. Även triumfkrucifixet, med ev. medeltida färgspår kvar, är ett högkvalitativt arbete. Från efterreformationen märks i synnerhet predikstolen, som förs till Statius Otto med stöd i jämförelser av hans tidigare arbeten, bl.a. den förnäma altartavlan i St Petri i Malmö och läktarpredikstolen i Kropps kyrka, men den kan även vara ett verkstadsarbete under hans ledning. Predikstolen har Ottos manieriska, ornamentälskade renässansstil med eleganta figurer och en ytterst kompetent utförd intarsiadörr. Bland övriga föremål märks kyrkklockorna, som alla är av betydande ålder, två ljuskronor från 1600-talet och de stora samlingarna av epitafier och silverföremål, som både är konstnärligt- och social- och personhistoriskt intressanta. Bland de yngsta inventarierna kan nämnas glasmålningarna, utförda av erkända konstnärer, och Wahlmans bänkinredning som fint ansluter till den medeltida stämningen.

Rekommendationer

- Det medeltida murverket bör behandlas med yttersta varsamhet, framför allt vad gäller ursprungliga öppningar och skulpturala detaljer. Vid renoveringar bör ursprungligt/ likvärdigt material användas, liksom traditionella tekniker. Största varsamhet bör också gälla i förhållande till mittskeppets i stort sett intakta medeltida taklag. Även tornets taklag är ursprungligt och bör värnas.
- Kyrkorummet bevarar en ålderdomlig och stämningsfull karaktär, där olika tidsskikt och inventarier samspejar på ett bra sätt. Varsamhet bör därför gälla vid förändring av kyrkans disposition eller insättandet av nya föremål i kyrko-

rummet. Invändigt bör återstående kalkmålningar värnas noggrant.

- Bland de medeltida inventarierna bör särskilda varsamhetskrav gälla för altarskåpet och triumfkrucifixet, som båda tillhör Skånes främsta medeltida exempel. Bland övriga lösa inventarier finns bl.a. gravhällar och epitafier, som liksom den rika silversamlingen besitter stora konsthistoriska värden och därför bör skyddas noggrant. Även renässansuret på vinden bör värnas.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom stadslager RAÄ-nummer Helsingborg 42:1, som skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen. Kyrkoanläggningen ligger inom riksintresse för kulturmiljövården [M15] Helsingborg och Riksintresse för Kust och skärgård Kustzonen. Helsingborg är utpekad som en särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen. Kyrkan ligger inom Skånelinjen Per Albin- linjen.

Källor och litteratur

Det medeltida Skåne – en arkeologisk guidebok, Peter Carelli, Historiska media, Lund, 2007

Sankta Maria kyrka i Helsingborg: historik och vägledning, Torkel Eriksson, Maria församling, Helsingborg, 2000

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, (utkast) opublicerad 2012

Skånska kyrkor, Skånes hembygdsförbunds årsbok 1997, Arlov, 1997

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008

Underhållsplan för St:a Maria kyrka 2007-05-07, Wikerstål Arkitekter (2007), Helsingborg

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, Riksantikvarieämbetet Fornsök, hämtad 2015-08-04

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>, Lantmateriet, hämtad 2015-08-04

<http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/helsingborg/Pages/Helsingborg.aspx>, hämtad 2015-08-04

http://www.raa.se/publicerat/varia2012_17.pdf, hämtad 2015-08-04

<http://stadslexikon.helsingborg.se/index.php?title=Mariakyrkan>, hämtad 2015-08-05

Övriga uppgifter

Denna rapport, en kulturhistorisk karakteristik och bedömning av St:a Maria kyrka, Helsingborgs kontrakt, har upprättats av:

Karl Johan Kember (handläggare),
Arkitekt SAR/MSA, Certifierad sakkunnig avseende kulturvärden,
JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Inventeringsdatum: 2015-06-24 Färdigställd rapport: 2015-12-04

St:a Maria kyrka - byggnadsbeskrivning

Stomme:	Murverk – Natursten (sandsten) Murverk – Tegel, munkförband Murverk – Medeltida
Fasadmaterial:	Fasadmaterial lika med stommen Glaserat tegel Puts (i blinderingar på gavlar)
Fasadkulör:	Röd (=oputsat rött tegel)
Takform:	Sadeltak – Med dubbla fall Pulpettak Pyramidtak
Taktäckningsmaterial:	Plåt – Koppar Plåt – Falsad Plåt - Skivtäckning
Byggnadsdel:	Sakristia – norr Långhus Kor, polygonalt, med koromgång - öster Torn – väster Turell